ČESKÉ PRÁVO

ČASOPIS SPOLKU NOTÁŘŮ ČESKOSLOVENSKÝCH.

ŘÍDÍ PROF. Dr. EM. SVOBODA S KRUHEM REDAKČNÍM.

VYCHÁZÍ KAŽDÝ MĚSÍC MIMO ČERVENEC A SRPEN. — REDAKCE A ADMINISTRACE V PRAZE-II VÁCL. NÁM. 28. — PŘEDPLATNÉ ROČNĚ 40 K I S POŠTOVNÍ ZÁSILKOU — JEDNOTLIVÉ ČÍSLO 4 K.

ROČNÍK VI. V PRAZE, V LISTOPADU 1924. ČÍSLO 6.

Dr. KAREL BATĚK:

Ideologické základy řízení pozůstalostního.

I.

Uznává-li právní řád právo dědické jako subjektivní právo, jest samozřejmo, že musí právu tomu poskytnouti ochranu. Otázkou jest pouze, stačí-li tu obyčejná ochrana, kterou právní řád každému jím uznávanému právu přiznává, vyprovokovati totiž mocenské prostředky státu, aby jimi vynuceno bylo respektování neuznávaného práva a odčiněno bylo jakékoliv jeho porušení. Při řešení této otázky dlužno si uvědomiti zvláštní povahu dědického práva. Dle systemu občanského zákoníka nenabývá se dědictví ipso jure nápadem dědickým, nýbrž zákon klade mezi nápad a skutečné nabytí dědictví časový interval, v němž ocitá se pozůstalost jaksi bez subjektu. Nemá-li se dědické právo státi illusorním, dlužno učiniti opatření, aby v řečeném mezidobí nestala se pozůstalost kořistí nepovolaných. Takto dospějeme závěru, že nestačí ochrana, která se omezuje pouze na r e p r e s s i, nýbrž že jest také třeba o c h r a n y p r e v e n t i v n í.

Na této základní úvaze vybudováno jest z v l á š t n í ř í z e n í p o z ů s t a l o s t n í, upravené posléze patentem ze dne 9. srpna 1854. Programem a cílem tohoto řízení jest chrániti dědice a ostatní účastníky pozůstalosti, zároveň ale také chrániti dědictví samo.

Ku proniknutí ideového obsahu této právní instituce jest znalost historického jejího vývoje nezbytnou. Vděčíme hrab. Chorinskému za to, že byl první, jenž podjal se úkolu, kriticky probádati prameny a zjistiti, z jakých prvků a složek se vyvinulo projednávání pozůstalostí. Výsledky jeho bádání byly všeobecně přijaty a uznány a jsou tedy spolehlivou základnou.

Podle Chorinského jest základním prvkem, z něhož se postupem doby vyvinulo řízení pozůstalostní — z a b r á n í (Sperre) p o z ů s t a l o s t i vrchností. Zabrání pozůstalosti, jež mělo povahu provisorní úřední úschovy přivodilo nutně p o t ř e b u s o u p i s u, i n v e n t a r i s a c e zabraného jmění, a ježto zabraná pozůstalost musila přece zase vydána býti oprávněným osobám, bylo další etapou, že vrchnost, která pozůstalost zabrala, musila pečovati o to, aby zjištěny byly osoby, jimž nárok na pozůstalost příslušel a to: dědicové, odkazovníci a věřitelé pozůstalosti. Takto vyvinulo se úřední řízení, jehož obsahem byla likvidace pozůstalosti a úřední její rozdělení mezi oprávněné dědice, odkazovníky a věřitele. —

Toto úřední zabírání pozůstalostí vyskytuje se v bývalém arcikníže ctví Rakouském již ve 14. století avšak pouze u pozůstalostí jednak tak zv. stavů učených — kněží, universitních profesorů a studentů — jednak pak u pozůstalostí lidí poddaných. U prvé skupiny byla motivem, že pozůstalosti ty jsou nejvíce ohrozeny. U kněží jest tomu tak dosud, univers. profesoři byli pak převážnou většinou stavu kněžského, a studenti byli ponejvíce cizinci. Důvodem záboru u lidu poddaného bylo zajištění tak zv. úmrtného, jež bylo odváděti vrchnosti a jež záleželo původně v nejlepších kusech dobytka, později v procentuální dávce.

Zcela odlišné byly poměry v zemích koruny české. Ještě počátkem 17. století nebylo v zemích těch ani potuchy nějakého úředního zasahování při úmrtích. Teprve v době pobělohorské vyskytují se první stopy řízení pozůstalostního. To nebyl však vývoj domácího práva, nýbrž oktroj. Řízení to bylo po tuhém odporu zemím těm vnuceno, a to nejprve stavům, tedy šlechtě, pak městům a konečně ostatním vrstvám obyvatelstva. Tento oktrojovací proces počal r. 1640, následovala pak řada partikulárních zákonů až konečně vydán byl pro všechny dědičné země patent ze dne 9. září 1785.

Tento patent znamená ale zároveň důležitý mezník pro další vývoj instituce projednací, neboť jím byla dosavadní základna celého řízení, — zákon pozůstalosti totiž — úplně opuštěna. Na místo zákonu skutečného nastoupil totiž zákon pouze theoretický, úřední osvědčení úmrtí po stránce osobní a majetkové, akt, jehož degenerovaným ovšem potomkem jest dnešní úmrtní zápis. Jinak ustanovil tento patent, že pozůstalost má ponechána býti v rukou dědice a že držba jeho nemá býti rušena. Pouze v případě nebezpečí a ohrožení provedl se skutečný zákon pozůstalostní.

Stejně upraveno bylo řízení pozůstalostní také pozdějšími zákony, a to patentem ze dne 28. června 1850 a patentem ze dne 9. srpna 1854, posud platným. § 43 tohoto patentu vyslovuje zásadu, že pozůstalostní podstata z pravidla ponechána býti má v úschově dědiců, a že toliko ve výjimečných případech v zákoně uvedených, provésti jest skutečné zabrání pozůstalosti ve formě zapečetění pozůstalosti.

Z tohoto vývoje podává se tedy toto resumé:

Vývojovým základem řízení pozůstalostního bylo zabrání pozůstalostí veřejnou mocí, z něhož důsledně vyvinuly se další složky řízení, jehož závěrem byl tradiční akt a to odevzdání pozůstalosti dědicům. Mezi zabráním

a odevzdáním byla tedy příčinná souvislost, neboť zabrání bylo nezbytným předpokladem pozdější tradice.

Platné právo nezná více — až na mizivě řídké výjimky — zabrání pozůstalosti, ponechalo však tradiční akt odevzdání pozůstalosti soudem. Tím vznikla anomalie, že soud odevzdává pozůstalost, kterou nemá v držení.

II.

Každý zákon hodnotíme srovnáním vyslovených cílů, jichž sleduje, s účinky a výsledky jeho v právním životě.

Účel pozůstalostního řízení, upraveného patentem z r. 1854 jest jasný — a budiž hned dodáno — sympatický. Kdybychom posuzovali zákon ten jedině podle jeho účelu, musili bychom přiznati, že tento zákon jest vynikajícím vzorem kantelární justice. Zákon chce vyšetřiti a spolehlivě zjistiti pozůstalostní podstatu, chce vypátrati pravého dědice, chce chrániti práva osob třetích. odkazovníků, dědiců nepominutelných, čekatelů a věřitelů. V tomto harmonickém dojmu objeví se však ihned disonance, jakmile si uvědomíme prostředky a methody, jimiž zákon chce dosíci vytčeného cíle.

Nyní, po sedmdesátiletém téměř trvání zákona máme k němu zajisté dostatečnou distanci, která umožňuje objektivní úsudek. Nelze se ubrániti poznání, že zákon tento jest antikvitou, neboť jest v pravdě pouze poněkud zlepšeným vydáním patentu z r. 1785 a tkví svou mentalitou tedy ve století osmnáctém. Co to znamená, bude nám ihned jasno, vzpomeneme-li, že až do r. 1849 nebylo v bývalém mocnářství státních soudů I. instance, nýbrž že bylo tu 5077 soudů vrchnostenských (patrimoniálních) s velmi malými obvody. V těchto dobách bylo možno prováděti projednání pozůstalostí přesně v intencích zákona. Soudní obvody byly malé, obyvatelstvo nepočetné a usedlé, majetkové poměry jednoduché, okruh rodinný a příbuzenský kompaktní. To byly doby — u srovnání s nynější — přímo patriarchální, jichž význačným rysem byla publicita rodinných a majetkových poměrů.

Tento stav změnil se rázem, jakmile provedena byla přestavba soudnictví. Patrimoniální soudy se svými malými obvody zmizely, a zřízeny soudy státní, jichž obvody byly desetkrát větší obvodů dřívějších. Již tehdy byla praktikabilita předpisů o projednání pozůstalostí více než pochybnou. Přičtěme nyní k tomu ohromnou evoluci hospodářských a sociálních poměrů posledních 70 let, vzrůst obyvatelstva, stálý pohyb jeho vyvolaný industriací, složitost právních a majetkových poměrů, převahu majetku kapitálového, a nezměrně pestré formy jeho umístění, celý rhytmus novodobého života a tempo práce — a dospějeme nezbytně k poznatku, že struktura zákona z r. 1854 nehodí se více pro dnešní poměry.

Zkušenost ukazuje, že není možno zákon ten přesně provádět a plnit, ježto pronikavě změněné poměry tomu brání. Již to jest povážlivým zjevem, který ohrozuje autoritu zákona. Avšak vedle toho vynořuje se neodbytná otázka: jest celé toto řízení upraveno účelně a vhodně? Takto přicházíme k jádru věci.

Předem vyloučiti jest možnost, že by právní život mohl se obejíti bez instituce projednání pozůstalostí. Nějaké řízení pozůstalostní jest nezbytné a to ne snad pouze se zřetelem na knihy pozemkové, jak namnoze se uvádí, nýbrž z důvodů povšechnějších. Pouze řízením pozůstalostním lze totiž určiti osobu, která jest právním nástupcem zůstavitelovým. Právě toto autoritativní zjištění, kdo na místě zůstavitele stal se vlastníkem, věřitelem či dlužníkem jest nezbytno pro právní obchod. S takto legitimovaným právním nástupcem může kdokoliv uzavírati právní jednání pozůstalostí se týkající a není povinen, zkoumati dědické oprávnění.

Proto nalézáme v zákonodárství všech kulturních států všude také nějaké řízení pozůstalostní. Úprava tohoto řízení v jednotlivých zákonodárstvích jest odlišnou podle toho, jak materielní právo upravuje otázku nabývání dědictví, vždyť řízení pozůstalostní není ničím jiným, než jaksi prováděcím předpisem ku dědickému právu. Celkovým právním vývojem ustálily se po této stránce dvě zásady: jednak zásada, že dědictví nabývá se ipso facto nápadem dědickým bez projevu vůle dědicovy, a naproti tomu zásada druhá, že dědictví nabývá se dědickou přihláškou a soudním odevzdáním.

V zákonodárství, jež přijalo theorii, že dědictví nabývá se již nápadem, jest osou celého řízení pozůstalostního iniciativní činnost stran a úřední zasahování soudů jest zredukováno na míru nejmenší. Hlavními složkami řízení jest tu veřejné osvědčení, kdo jest dědicem, a dále rozdělení pozůstalosti.

Náš občanský zákoník přijal theorii opáčnou, že dědictví nabývá se teprve dědickou přihláškou a soudním odevzdáním. Příslušná ustanovení obč. zákoníka jsou však temná a odporují si navzájem, zejména § 797 na jedné a § 547 na druhé straně.

§ 797 vyslovuje princip, že dědické právo musí se před soudem projednati a že jím provedeno býti musí o d e v z d á n í pozůstalosti, to jest převedení její v dědicovo držení. Tento princip není však v zákoně důsledně proveden, neboť zákon připouští, aby dědic měl již před odevzdáním dalekosáhlá práva k pozůstalosti. (§ 810 obč., § 145 pat.)

Na straně druhé ustanovuje § 547, jednající o účincích přijetí dědictví, toto: »Vzhledem k dědictví představuje dědic zůstavitele, jakmile dědictví p ř i j a l. Vůči jiným osobám považují se oba za osobu jedinou. P ř e d p ř i j e t í m dědictví hledí se na pozůstalost tak, jako kdyby byla dosud v držení zůstavitele.« Dědictví přijímá se dědickou přihláškou, která jest neodvolatelnou. Z ustanovení § 547 lze tedy usuzovati, že dědickou přihláškou stává se dědic s u b j e k t e m pozůstalosti, kdežto z § 797 se naopak podává, že tento účinek nastane teprve soudním odevzdáním.

V důsledku tohoto nepřeklenutelného rozporu jest otázka, kdy vlastně dědic nabývá dědictví, v literatuře po dnes spornou. Tento ideový rozpor přenesl se z obč. zákoníka nutně také do řízení pozůstalostního, jehož theoretický základ tím stal se vratkým.

Stanovisko vědecké kritiky vůči řízení pozůstalostnímu, upravenému patentem z r. 1854 jest dávno již ustáleno. Kritika ta jest krajně nepříznivá, dokonce i odmítavá. Na ukázku uvádím dvě. Unger vytýká, že řízení pozůstalostní jest výsledkem historického znetvoření, patrimoniálního poručníkování a fiskální úzkostlivosti, a Weissler shrnuje svou kritiku v tyto věty: »Theoretický základ řízení pozůstalostního jest lež, a praktický účel jeho jest nezjistitelný. Ze všeho, co by řízení to musilo vykonati, nekoná ničeho, aspoň nic řádného. Zrozeno z vrchnostenské zvůle, udržováno na živu choutkou po poručníkování, násilím naštěpováno odmítavému právnímu nazírání, — jest řízení pozůstalostí cizí ratolestí na kmenu národa.